

החקלאות

התפוקה הגולמית בחקלאות¹ בשנת תשי"ז² היתה גבוהה ב־20 אחוז משהיתה בשנת תשט"ז והיא נאמדת ב־631 מיליון ל"י³ במחירים שוטפים ליצרן. העלייה הכמותית בתפוקה לעומת תשט"ז הגיעה ל־10 אחוזים בקירוב ואילו המחירים שקיבלו היצרנים היו גבוהים בממוצע ב־9 אחוזים. הגידול הכמותי בתפוקה היה נמוך מהגידול שחל בה בשנת תשט"ז (16 אחוזים), אך בהתחשב בכך ששנת תשט"ז היתה שנה גשומה, שבאה לאחר שנת הבצורת של תשט"ו, ותשי"ז באה לאחר שנת ברכה, אין להסיק מההבדל בשיעור גידול התפוקה על ירידה בקצב הרחבת הפעילות בחקלאות, שכן הגידול הכמותי בתשומה של חומרי גלם, שירותים ועבודה היה כשיעור גידולם בשנת תשט"ז.

בהרכב התפוקה החקלאית נסתמנו בתשי"ז השינויים הבאים: עלייה יחסית גדולה בתפוקה של נכסי ייצור (בעיקר בעלי חיים ומטעים) ושל חומרי הגלם לחקלאות ולתעשייה⁴ (בעיקר גרעיני מספוא, צמחי תעשייה ובשר), והרחבה מצומצמת יותר בייצור מוצרי הצריכה (תוצאה המתקבלת ממגמות נוגדות של הרחבה רבה יותר בתפוקת ביצים ופירות נשירים וצמצום מה בתפוקת תפוחי אדמה, בננות, ענבי מאכל ופרי הדר).

מגמות אלה נבעו מהתנודות ברווחיות היחסית של המוצרים החקלאיים השונים, בעיקר כתוצאה מתנודות המחירים והתמיכות בשנה האחרונה ובשנים שקדמו לה. ההשקעות הנרחבות שנעשו בגידול בקר ובעלי חיים אחרים לבשר בשנים תשט"ז ותשט"ז, עקב המחיר הגבוה לבשר, הביאו להרחבת תפוקת הבשר והחלב בשנה הנסקרת. המחירים הגבוהים לביצים בתשט"ז ובתשי"ז, הביאו להרחבה גדולה, יחסית, בתפוקתם בשנה הנסקרת. גם ההרחבה הניכרת שחלה בתפוקת חומרי הגלם לחקלאות (מוצרי ביניים) ובעיקר של גידולי השדה, נבעה למעשה מהביקוש הגדל לגרעיני מספוא, המשמשים כחומרי גלם למוצרי בעלי החיים. כן חל גידול בהשקעות החדשות בכנסי ייצור כתוצאה מכך, שעל הכדאיות הרבה, יחסית, בייצור מוצרי הרפת, הדיר והלול, שהיתה קיימת כבר לפני כן, נוספה בשנת תשי"ז עלייה במחיריהם של מוצרים אלה; כתוצאה מגידול הביקוש לתוצרת בעלי חיים, שנגרם על ידי גידול האוכלוסייה ושינוי בהרכבה (מבחינת

¹ כוללת גם תפוקת חומרי גלם לחקלאות (מוצרי ביניים) ותפוקת נכסי ייצור לחקלאות.

² השנה החקלאית תשי"ז החלה באוקטובר 1956 ונסתיימה בספטמבר 1957.

³ אומדן ארעי.

⁴ חומרי הגלם לתעשייה כוללים: חלב, בשר בקר, בשר צאן, בשר אחר, צמחי תעשייה ופירות וירקות לשימורים.

הרגלי הצריכה). כן גרם לכך הגידול בהכנסה האישית הממוצעת. הכמויות המשווקות של פירות וענבי יין גדלו גם הן עם התחלת ההנבה של המטעים והכרמים שניטעו בשנים תשי"ב ותשי"ג. בהן שררו מחירים גבוהים יחסית לפירות אלה. על אף האטת קצב עליית המחירים של פירות אלה, נעשו בשנת תשי"ז השקעות נוספות בייצורם, אשר יביאו לגידול ההיצע רק בשנים הבאות. מאידך, תפוקת צמחי התעשייה לא התרחבה כפי שאפשר היה לקוות. אמנם, אם להוציא את הצמצום באספקת פרי הדר לתעשייה (עקב צמצום כמות ה"בררה") ואת הירידה בתפוקת הזיתים (עקב גורמי הטבע), הרי שתתקבל עלייה יחסית גדולה בתפוקת המוצרים הללו. אולם, ההרחבה שחלה בצמחי התעשייה החד-שנתיים אינה נובעת מגידול ברווחיותם ומהרחבת התשומה בהם, פרט אולי לסלק הסוכר, כי אם בעיקר בהשפעת גורמי הטבע. בהיקף הייצור המתוכנן, המושפע במידה רבה על-ידי הרווחיות, לא חלה למעשה עלייה.

מגמות אלה בהתפתחות הייצור החקלאי אינן עולות בקנה אחד עם צמצום מהיר של גירעון המאזן המסחרי. במקום שתגדל כדאיותם של המוצרים, אשר בייצור הערך המוסף שבהם משתמשים במידה נמוכה יחסית בגורמי ייצור ריאליים, כגון: קרקע, נכסי ייצור, חומרי גלם ועבודה, חלה דווקא עלייה בכדאיותם של המוצרים הכרוכים בהוצאות ריאליות גבוהות יחסית, בייצור הערך המוסף. במקום הרחבת הייצור בענפי הרפת, הלול וגרעיני המספוא אפשר היה להרחיב את ייצור הכותנה, הבוטנים וגרעיני שמן אחרים. השקעות רבות מאמצעיהם של החקלאים ושל המוסדות המממנים, שנעשו בענפי בעלי החיים, אפשר היה להפנות להרחבת רשת ההשקיה ולרכישת אמצעי ייצור אחרים, הדרושים לשם הרחבת הייצור בענפים שיכולים לתרום במידה ניכרת יותר לשיפור מאזן התשלומים, אילו חל מפנה ברווחיותם ביחס לרווחיות הענפים האחרים.

התפתחות זו ברווחיות הענפים נובעת במידה רבה מעיוות המחירים הנגרם על-ידי מדיניות היבוא ועל-ידי מדיניות המחירים. מאחר שמרבית המשקים החקלאיים הוותיקים מבוססים על המשק המעורב, שבמרכזו הרפת והלול, קיים לחץ מתמיד להגנה על ענפים אלה מפני יבוא מתחרה של מוצרי חלב, בשר וביצים, בעוד שאין הגנה כזו ניתנת במידה מספקת לצמחי התעשייה (עליהם מבוסס חלק מן ההתיישבות החדשה).

רצונם של החקלאים להבטיח את ההכנסות מהייצור המקומי של תוצרת בעלי החיים, גורר גם את הרחבת הייצור המקומי של גרעיני מספוא לשם השתחררות מהתלות ביבוא, אף כי ייצור זה מתחרה, בעונה המתאימה, באופן ישיר מבחינת הקרקע, המים, העבודה וגורמי הייצור האחרים, בגידולי התעשייה, הדרושים גורמי ייצור מועטים יותר לשם ייצור הערך המוסף במטבע חוץ. הממשלה מגינה על הייצור המקומי של גרעינים אלה על-ידי כך, שהיא מטילה היטלים על יבוא גרעיני המספוא ונותנת עידוד נוסף להרחבתו של הייצור המקומי.

עליית המחירים נגרמת במידה רבה עקב מדיניות זו של הגבלת יבוא, והתמיכות הגבוהות הביתנות כדי למנוע את העלייה האפשרית במדד המחירים לצרכן, מגדילות במישרין את רווחיותם של ענפים אלו ובעקיפין על ידי הגדלת הביקוש למוצריהם.

תוצאות ההתפתחות הנזכרת משתקפות גם במצבם של "משקי השדה" ו"משקי החלב" ¹

¹ "משק שדה" — משק המבוסס בעיקר על צמחי תעשייה וגידולי שדה אחרים.
 "משק חלב" — משק המבוסס בעיקר על רפת ומספוא.

בהתיישבות החדשה, כפי שנתברר ממחקר שנערך בשנת תשי"ז¹. ההכנסה השנתית הנקייה ב"משק חלב" היתה גבוהה, במשקים שנחקרו, ב-26 אחוזים מזו של "משק השדה". אף כי ההבדלים בהכנסות נובעים בעיקר ממיקום שונה של המשקים, מגילם השונה, מהרמה המקצועית של החקלאים ומהבדלים בגובה ההשקעות וההון העצמי בהם, הרי גם להבדלי הרווחיות של הענפים מהם מורכב המשק היתה השפעה על ההכנסות. מאחר שהחקלאי מונחה בשיקוליו לפי הרווחיות היחסית ולא לפי האינטרס הכללי של השיפור במאזן התשלומים, השתמשו החקלאים, אף ב"משק השדה", בהון ההשקעה שעלה בידם לגייס (מהונם העצמי ומאשראי) בעיקר להשקעות ברפת ולא להרחבת השטח המושקע.

העלייה שחלה בתמיכות שניתנו בקשר לתפוקה החקלאית וכן הגידול שחל בביקוש לכמה מוצרים חקלאיים, הביאו לעלייה גדולה יותר במחירי התפוקה החקלאית ליצרן מאשר במחירי התשומה. שיפור זה בתנאי החליפין של החקלאות סייע גם הוא, בצד העלייה בפריון העבודה והייצור ובצד הרחבת התפוקה, להגדלת ההכנסה הנקייה הממוצעת למשק וההכנסה הנקייה הכוללת בחקלאות.

התשומה בחקלאות, פרט לתשלומים לגורמי הייצור, גדלה ב-20 אחוז במחירים שוטפים והסתכמה ב-313 מיליון ל"י בערך. היא הורחבה ב-13 אחוזים בערך כתוצאה מהגידול הכמותי וב-6 אחוזים בערך עקב עליית מחיריה. ההכנסה הלאומית הנוצרת בחקלאות (במחירי גורמי הייצור) גדלה ב-19.5 אחוזים, והסתכמה ב-318 מיליון ל"י (ראה לוח ט"ו).

לוח ט"ו

אומדן התפוקה, התשומה וההכנסה הנוצרת בחקלאות (מחירים שוטפים), תשט"ז-תשי"ז

(מיליוני ל"י)

תשט"ז *	תשי"ז	אחוז העלייה מתשט"ז לתשי"ז
התפוקה **	527	631
התשומה ***	261	313
ההכנסה הלאומית הנוצרת בחקלאות	266	318
	19.5	

* מספרים מתוקנים.

** כוללת מוצרי צריכה ששווקו ושנצרכו עצמית במשק, חומרי גלם (מוצרי ביניים) לחקלאות ולתעשייה ונכסי ייצור שנוצרו בחקלאות: בעלי חיים, מטעים, ייעור והכשרת קרקע.

*** כוללת חומרי גלם ושירותים שנקנו מענפי משק אחרים, מיבוא ומוצרי ביניים חקלאיים. לא כללו שכר עבודה, ריבית, דמי חכירה וזכויות.

ה מקור: ראה לוחות ט"ז, ט"ג, ט"ד וט"ה.

¹ "סקר מושבי העולים", שנערך במסגרת "סקר המשקים המשפחתיים" על-ידי הפקולטה לחקלאות של האוניברסיטה העברית.

מאחר שלפי הערכה חלה עלייה יחסית נמוכה יותר בתשומת ימי העבודה בחקלאות (כ-5.5 אחוזים), גדלה ההכנסה הנוצרת הממוצעת ליום עבודה ב-13 אחוזים בקירוב. בהכנסות של חוגי החקלאים השונים ובשינויים השנתיים בהן, קיימים הבדלים ניכרים בהתאם לענפים השונים עליהם מבוססים המשקים, לצורת היישובים החקלאיים, לגילם, לרמת ההשקעות בהם ולמיקומם הגיאוגרפי. ההכנסות בהתיישבות החדשה בשנת תשי"ז הוסיפו בדרך כלל להיות נמוכות יחסית, על אף השיפור שחל בהן. אחד הגורמים העיקריים למצב זה הוא הקצב האטי של ביצוע ההשקעות במשקים אלה, הממוגות על-ידי הסוכנות היהודית והממשלה, אשר מחייב את המתיישבים למצוא חלק מתעסוקתם מחוץ למשקם, בעיקר בעבודות יזומות או בעבודות חוץ אחרות תמורת שכר נמוך.

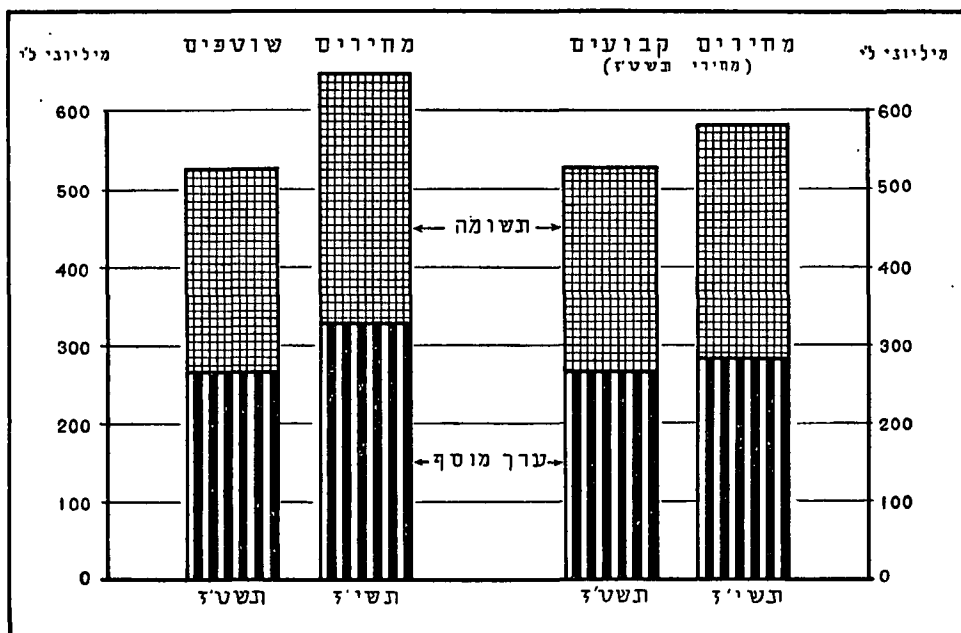
בניגוד לתשט"ו, באה עם שנת ברכה זו גם הרגשת רווחה כספית יחסית בקרב החקלאים. עם שיפור מצב הנזילות חלה הרפייה מסוימת של המתיחות הכספית, במיוחד בחוגי ההתיישבות המבוססת. היתה זו תוצאה מהעלייה בהכנסה הנקייה הריאלית ומתוספת האשראי הבנקאי והאחר, שהועמדה לרשות החקלאות.

אף שבעיות היסוד של המבנה הכספי הבלתי נוח ברוב מניינה של ההתיישבות החקלאית (הנובע ממיעוט ההון העצמי ומהשקעות שמומנו באשראי קצר מועד) טרם מצאו את פתרונן, הרי הרחבת האשראי קצר המועד למימון הייצור השוטף הגדל והקלת מצבם של המשקים

דיאגרמה ט' 1

התפוקה בחקלאות, תשט"ז-תשי"ז

(מיליוני לי"י)

הקיבוציים, שהיו נתונים במצב כספי קשה, על-ידי פעולות הקונסולידציה והקונברסיה של חובותיהם קצרי המועד, הביאו לידי הקלה, וזאת על אף שקצב גידולו של האשראי הבנקאי המופנה לחקלאות היה בשנה הנסקרת נמוך במקצת מקצב גידול ערכה של התפוקה.

1. התפוקה

(א) שינויים כמותיים בתפוקה

הגידול הכמותי הרב ביותר חל בתפוקת נכסי ייצור חקלאיים, שגדלה ב-23 אחוזים בערך (ראה לוח ט'2). בעיקר חלה הרחבה בייצור בעלי חיים (שהתבטאה בעליית מספרם ובעליית משקלם), שעלתה ב-44 אחוזים בערך על ההרחבה שחלה בשנת תשט"ו. עלייה זו הינה תוצאה מעלייה במחירים, שהיצרנים קיבלו תמורת מוצרי בעלי החיים, בשר, ביצים וחלב (ראה לוח ט'3). גידול רב חל גם בהשקעות להרחבת רשת ההשקיה. הרחבה זו היתה, בחלקה, תוצאה של העלייה הרבה במחירי גרעיני המספוא בחודשי החורף, שהמריצה את הרחבת ייצור גרעיני הקיץ בהשקיה. כן חל גידול של כ-14 אחוזים בנטיעות מטעים חדשים, בחלקם הגדול הדירים, שנטיעתם קיבלה עידוד על-ידי ההתמדה במחירי היצוא הגבוהים, ועל ידי תוספת הלוואות מתקציב הפיתוח, שניתנו למטרה זו.

בתפוקת נכסי ייצור חקלאיים אחרים, הממומנים בעיקר ממקורות ציבוריים (ייצור, הכשרת קרקע ושימורה וכדומה), חלה עלייה כמותית של 10 אחוזים בקירוב, עם העלייה בתעסוקה היוזמה בחקלאות, הממומנת על-ידי משרד העבודה, ועם הגידול בהשקעות חקלאיות במשקים של בתי הספר החקלאיים ושל מוסדות המחקר.

גם בתפוקת חומרי הגלם לחקלאות (מוצרי הביניים) חל גידול ניכר שהגיע ל-14 אחוזים, בעיקר כתוצאה מהרחבת שטח הגידול של גרעיני הקיץ, שנגרם כאמור עקב עליית מחירי גרעיני המספוא בחודשים הראשונים של השנה, אך גם מעלייה רבה ביבולים הממוצעים של תירס וסורגוס. תפוקת חומרי הגלם לתעשייה גדלה ב-11 אחוזים בערך, בעיקר עקב הגידול שחל ביבול הכללי של כותנה לעומת היבול של שנת תשט"ו, שכמחציתו אבדה כתוצאה מהתקפת מזיק. בתשי"ז ננקטו, אמנם, פעולות נרחבות למניעת הישנות הנזקים, אך הוצאות הריסוס הנוספות והסיכון הכרוך בגידול זה הביאו לידי כך, ששטח הכותנה לא הגיע למימדים של שנת תשט"ו.

תפוקת סלק הסוכר גדלה כמעט כפליים, בעקבות גידול כושר קליטתה של תעשיית הסוכר המקומית. גידול זה בתפוקה חל כתוצאה מהרחבת השטח המעובד ומעלייה ניכרת ביבול הממוצע לדונם (בעיקר בדרום הארץ). כן חל גידול בתפוקת ענבי היין, עם התחלת תנובת הפרי בכרמים חדשים. בתוצרת בעלי החיים המופנית לתעשייה¹ חל גידול רב המושפע בעיקר ממחירי הבשר הגבוהים, יחסית, בשנתיים האחרונות, אשר הביאו, כאמור, להרחבת ההשקעות בבעלי חיים, אשר פריין נותן עתה את אותותיו. שיווק חלב בקר גדל עקב גידול מספר הפרות. התנובה הממוצעת

¹ מאחר שכל החלב הגולמי והבשר (פרט למרבית בשר העוף) המשוקים על ידי המשק החקלאי מופנים למחלבות ולבתי המטבחיים ועוברים בהם תהליך עיבוד — הם נכללו בין "חומרי הגלם לתעשייה".

אומדן התפוקה החקלאית לפי הייעוד, תשט"ז-תשי"ז

הייעוד	הערך במחירים שוטפים (מיליוני ל"י)		אחוז העלייה מתשט"ז לתשי"ז	
	תשט"ז	תשי"ז	בערך במחירים שוטפים	בכמות במחיר
מוצרי צריכה				
לצריכה עצמית	50.6	56.8	12.3	1.3
לשיווק מקומי	163.7	196.2	19.9	7.4
ליצוא	68.4	81.2	18.7	6.7
סך הכל	282.7	334.2	18.2	6.1
חומרי גלם				
לחקלאות	86.6	102.0	17.8	13.9
לתעשייה	103.7	123.7	19.3	11.3
סך הכל	190.3	225.7	18.6	12.5
נכסי ייצור	54.3	71.5	31.7	22.7
סך הכל כללי	527.3	631.4	19.7	10.1

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, פרט לנתונים על מחירים של מספר מוצרים ונתונים על נכסי ייצור: ראה לוח ט"ז ולוח ט"ט.

לפרה ירדה במקצת, מאחר שתוספת הפרות היתה ברובה בהתיישבות החדשה, אשר בה הרמה המקצועית נמוכה יחסית.

לעומת הגידול בתפוקה בענפים הללו, חלה ירידה בשיווק פרי ההדר לתעשייה בגלל צמצום כמות ה"בררה" שהביא לצמצום היצע הפרי לשוק המקומי¹ ולרגל ההפרש בין מחירי פרי ההדר לצריכה ופרי ההדר לתעשייה.

גם באספקת ירקות לתעשייה חלה ירידה, עקב המחירים הגבוהים שקיבלו היצרנים תמורת תוצרת טרייה, לה ניתנה סובסידיה ממשלתית. כן חלה ירידה גדולה בתפוקת הזיתים עקב ירידת היבול הממוצע.

בתפוקת החיטה שהופנתה לטחנות הקמח חלה ירידת מה, עקב הפניית כמויות גדולות יותר ליצוא.

בתפוקת מוצרי הצריכה חלה עלייה של 6 אחוזים בקירוב שהופנתה, לפי אומדן, ברובה לשיווק. הגידול הרב ביותר חל בתפוקת הפירות הנשירים (43 אחוזים), עם התחלת נשיאת הפרי במטעים הצעירים.

¹ גם בשנה זו היו המחירים בחוץ לארץ גבוהים במידה כזו מהמחירים בשוק המקומי, שכל הפרי מאיכות טובה הופנה ליצוא.

בייצור הביצים חלה עלייה בשיעור של כ-25 אחוזים, בעיקר כתוצאה מגידול במספר המטילות לאחר העלייה במחירי הביצים, אך הרחבת לול ההטלה גרמה לירידת מה בתפוקת בשר העוף, שהביאה לעלייה במחירו. כן חלה עלייה בתפוקת תוצרת המקשה (אבטיחים ומלונים) ובירקות (כולל תפוחי אדמה), בעיקר בהתיישבות החדשה, כתוצאה מהבטחת מחירים ומתמיכות ומעליית היבול הממוצע. לעומת זאת, חלה ירידה של 13 אחוזים בתפוקת הבננות, בגלל פגיעת הכפור. במוצרי הצריכה האחרים (קטניות, דגרים, תפוחי אדמה, דגים, פרחים ושונות) חלה עלייה קלה ביותר.

ביצוא תוצרת חקלאית חלה בשנת תשי"ז עלייה ריאלית של כ-6.7¹ אחוזים. מחוץ לעלייה ב-3.1 אחוזים ביצוא פרי הדר (המהווה כ-94 אחוזים מכלל היצוא החקלאי), שהתאפשרה עליית העלייה באיכות הפרי והגדלת חלקו המופנה ליצוא, חלה עלייה רבה ביצוא חיטה קשה מקומית, שהסתכם ב-2 מיליון ל"י בערך, וביצוא ביצים שהסתכם ב-1.3 מיליון ל"י בקירוב. כן חל גידול במשלוחים של ענבי מאכל, דגים, צמר, נוצות, שער וכדומה, שהיקפם אינו מגיע עדיין למימדים גדולים. מאידך, חלה ירידה ביצוא הבוטנים, עקב ירידת איכות היבול המקומי, כתוצאה מפגעי טבע ומירידת כדאיות היצוא. גם ביצוא מלונים, בננות, ופרחים חלה ירידה.

(ב) מחירי התפוקה

המחירים שקיבלו היצרנים החקלאיים תמורת התפוקה הגולמית היו, לפי אומדן, גבוהים בתשי"ז ב-9 אחוזים בערך משהיו בתשט"ז (ראה לוח ט'3).

העלייה הגדולה ביותר חלה במחירי מוצרי הצריכה, שעלו עקב הגידול בתמיכות הניתנות לשם בלימת עליית מדד המחירים לצרכן, גידול הביקוש, וצמצום בהיצע של מספר מוצרים. התמיכות שניתנו בקשר לתפוקה החקלאית² הסתכמו בשנת תשי"ז ב-31.2 מיליון ל"י והן גבוהות ב-65 אחוזים משהיו בתשט"ז. הן היוו כ-7.8 אחוזים מערך התוצרת החקלאית המשווקת (במחירים ליצרן).

מרבית התמיכות שניתנו בשנה הנסקרת נועדו לבלימת עליית מדד המחירים לצרכן. הן באו בדרך כלל במקום חלק מהמחיר שהיה היצרן מקבל בלאו הכי בשוק בשביל אותה כמות התוצרת המוצעת (תוך קביעת מחיר שוק מכסימלי). אולם במספר מוצרים (ובניהם תפוחי אדמה, ובתקופה מסוימת בננות ועגבניות) קיבל היצרן, הודות לתמיכה, מחיר גבוה יותר משהיה צפוי בשוק חופשי, עקב הערכה מוטעית של המחיר הצפוי או בגלל אי קיום הפיקוח. הרחבת היקף התמיכות בתשי"ז לעומת תשט"ז, הביאה להגדלת המחיר הממוצע ליצרן לעומת השנה הקודמת.

הגדלת התמיכות לשם מניעת עליית המחירים לצרכן, היתה ברוב המקרים תוצאה מעלייה, שחלה או שהיתה צפויה במחיר לצרכן וליצרן כאחד. במקרים מספר היתה עליית מחיר זו תוצאה מצמצום היצע, כגון בבננות ובמספר סוגי ירקות. במקרים אחרים היא היתה כנראה תוצאה מגידול הביקוש, כגון בביצים, ובמקרים אחרים היא היתה תוצאה מ"הרחבת העונות" או "תזוזת העונות",

¹ הנתונים על גידול היצוא החקלאי המובאים בפרק ג', מאזן התשלומים וסחר החוץ, מתייחסים לשנת ה'תשנ"ז, 1957, בה הגיע הגידול הריאלי ביצוא ל-12 אחוזים בקירוב לעומת 1956.

² לא נכללו בזה תמיכות גלויות וסמויות, הניתנות לאמצעי הייצור המאפשרים את התפוקה.

המחירים הממוצעים למשק החקלאי והכמויות של התפוקה החקלאית, תשי"ז לעומת תשט"ז

אחוז העלייה או הירידה (—) מתשס"ז לתשי"ז			הסעיף
משקל הסעיף	בכמות	במחיר	
מוצרי צריכה מוגמרים			
8.4	6.3	6.8	תפוחי אדמה וירקות
7.6	7.0	3.2	פירות ומקשה
5.5	24.6	18.2	ביצים
2.1	2.8	18.0	דגים
6.8	- 5.0	20.7	בשר עוף
9.6	1.3	10.8	תצרוכת עצמית
12.1	3.1	11.7	יצוא פרי הדר
0.8	59.3	4.1	יצוא אחר
0.8	7.2	1.3	שונות
53.7	6.1	11.4	סך הכל
חומרי גלם			
16.4	13.9	3.4	לחקלאות
			לתעשייה
0.2	125.0	1.2	מצמחים : בוטנים
1.3	28.1	17.2	כותנה לסיבים
0.1	66.5	32.6	כותנה לשמן
0.3	96.7	11.8	סלק סוכר
5.9	-2.0	0.2	שונות
7.4	8.7	4.0	מבעלי חיים : חלב בקר
0.6	11.6	24.1	חלב צאן
3.6	18.9	17.0	בשר
0.2	-45.2	14.3	דבש
0.1	28.0	18.0	דגים
19.7	12.5	5.6	סך הכל
נכסי השקעה			
1.8	43.6	17.3	בעלי חיים
3.5	14.0	6.5	מטעים
2.1	35.1	1.5	רשת השקיה
2.8	10.0	6.5	שונות
10.2	22.7	7.4	סך הכל
100.0	10.1	8.8	סך הכל כללי

ה מק נר : הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, פרט למחירי חלב צאן ובשר (לפי משרד החקלאות) ונכסי ייצור (ראה לוח ט"ז 9).

כלומר, כתוצאה מהתמחות מקצועית ומהתיישבות באזורים חדשים, הורחב ייצורם של ירקות ופירות מסוימים בעונות חדשות. תוצרת זו נמכרה במחירים גבוהים יחסית, ובכך עלה המחיר השנתי הממוצע.

במחירי בשר העוף חלה בממוצע עלייה של למעלה מ-20 אחוז, עקב צמצום בהיצע. מאידך, חלה ירידה במחיר הממוצע של מלונים, אבטיחים ופירות נשירים, עקב הגידול בהיצעם. במחירי חומרי הגלם לתעשייה חלה האמרה כתוצאה מעליית מחירי הכותנה והחלב (הנקבעים ע"י הממשלה), שעלו לרגל עליית הוצאות הייצור. כן חלה עלייה במחירי הירקות לשימורים, לרגל צמצום ההיצע, ועלייה במחירי בשר הבקר, הצאן והבשר האחר וכן במחיר חלב הצאן — לרגל הגברת הביקוש להם. מחירי הפירות ומחיריהם של מספר גידולי שמן ירדו לרגל ההרחבה בהיצעם. המחירים של מרבית מוצרי הביניים נשארו, לפי אומדן, יציבים בממוצע, פרט לעלייה שחלה במחירי זרעים, חלב להזנת בעלי חיים וביצים לדגירה.

מדיניות התמיכות מוכתבת בעיקר מטעמים של ייצוב המחירים, אך התמיכה הזמנית הניתנת בעונות הגיאיות (כתוספת למחיר השוק) והתמיכה הגבוהה הניתנת בעונות המחסור (במקום חלק ממחיר השוק), כדאיות לא רק משום שהן מונעות הגדלת ההוצאות לתשלום תוספת יוקר בתקופה הנדונה, אלא משום שהן עשויות למנוע את הצורך בתמיכות בעונה הבאה או אף באותה עונה עצמה, במידה והובטחו מראש, על-ידי ייצוב או הגדלת ההיצע, שתמנע עלייה במחירים או אף תביא לירידתם.

התמיכות שניתנו באמצעות הקרן למחירי מינימום לשם מניעת הפסדים לחקלאים בעונות גיאיות בהיצע, עודדו הרחבה או מנעו צמצום בהיצע בעונת הייצור הבאה. תמיכות שניתנו בעונות של צמצום יחסי בהיצע ושהיו מלוות במחירים מכסימליים, אפשרו לחקלאי ברוב המקרים לקבל את המחירים שהיו צפויים בשוק גם בהעדר מחיר רשמי, ובמקרים מסוימים אף יותר מכך — עקב אי קיום פיקוח יעיל או לרגל שיעור התמיכה הגבוה — ומשום כך היוו גם הם תמריץ להרחבת הייצור בעונה שלאחריה. גם התמיכות הקשורות לתפוקה של צמחי התעשייה העיקריים ואלה הניתנות להתיישבות החדשה, המוסיפות לחקלאי יתרה מעל למחיר השוק, מעודדות על-ידי כך את הרחבת הייצור. גם התמיכה לחלב, המהווה כ-30 אחוז ממחירו לצרכן, מאפשרת, קרוב לוודאי, ייצור בקנה מידה רחב יותר משהיה אפשרי בתנאי שוק חופשי ללא תמיכה, בעוד שהרחבת ייצורם של גידולי התעשייה רצויה, כאמור, מבחינת שיפור מאזן התשלומים, אין הדבר ודאי לגבי ירקות בעונות הגיאיות בהיצע, ולגבי חלב, ירקות ופירות, במידה שייצור זה הינו תחליף (אלטרנטיבי) לייצור ערך מוסף, שיהיה זול יותר בהוצאותיו הריאליות.

ההוצאות הרבות שנגרמו לממשלה, למרות מדיניות תמיכות זו, הביאוה לעריכת הסכמים, ביחס לירקות ולביצים, שיהיו בתוקף מאמצע תשי"ח עד אמצע תש"כ. לפי הסכמים אלה התחייבה הממשלה מראש, לתת תמיכה של 5 מיליון ל"י לירקות ולהבטיח מחיר קבוע לביצים ואספקת מספוא לייצורן במחירים קבועים, לשם הבטחת היצע בכמות, אשר תמנע תנודות במחירים כפי שהיה בעבר במוצרים אלה. במסגרת "הסכם הירקות", יבוצע על ידי המועצה לייצור ולשיווק ירקות, תכנון של שטחי הגידול, תוך הבטחת מחירים ליצרנים ליבולים מהשטחים שייקבעו מראש. כיוון שהמחירים שהציעה המועצה הינם גבוהים באופן יחסי, נאלצו המתכננים להגביל את השטחים להם הובטחו המחירים, לשם מניעת ייצור עודף בקנה מידה גדול.

2. התשומה

(א) שינויים כמותיים בתשומה

התשומה הריאלית של חומרים ושירותים (פרט לתשלומי שכר עבודה, ריבית ודמי חכירה), היתה גבוהה בתשי"ז ב-13 אחוזים בערך משהיתה בשנת תשט"ז (ראה לוח ט' 4). תשומת העבודה גדלה, לפי אומדן המבוסס על נורמות עבודה קבועות, ב-5.5 אחוזים בתשי"ז, ואפשר שאף פחות מכך.

ההפרש בין עליית כמות התשומה של שירותים וחומרים לבין העלייה בתשומת העבודה, נובע מהשינוי שחל בהרכב הייצור בשנה הנסקרת, בהשפעת השינויים ברווחיות היחסית של הענפים השונים ומגורמים אחרים. בענפים בהם משקל העבודה נמוך יחסית, כגון: הלול, הרפת, גידולי השדה ומטעים מסוימים, חלה הרחבת ייצור גדולה לעומת ענפים אשר בהם משקל העבודה רב יותר, כגון: ירקות, תפוחי-אדמה, ובמיוחד זיתים. אך הפרש זה נובע גם ממגמה של צמצום תשומת העבודה ע"י החלפתה בהון (המתבטא בצידוד, בחומרי גלם ובנכסי ייצור אחרים). מגמה זו מושפעת מיוקרה היחסי של העבודה לעומת השימוש בהון, ומאי העסקת עבודה שכירה בחלק ניכר מן ההתיישבות החקלאית, בגלל הריחוק ממקורות כוח האדם ובגלל סיבות אידיאולוגיות. יוקרה היחסי של העבודה נובע גם מהמחיר הנמוך של השימוש בחלק מנכסי הייצור, עקב השימוש באשראי זול (הניתן בשער ריבית נמוך וללא הצמדה מלאה לערך יציב) ובגלל התמיכות הניתנות לחלק מחומרי הגלם (דשנים ומים). גורמים אלה פעלו גם בשנים קודמות.

לוח ט' 4

אומדן התשומה החקלאית (פרט לערך המוסף) לפי המקור, תשט"ז-תשי"ז

המקור	הערך במחירים שוטפים (מיליוני ל"י)		אחוז העלייה מתשט"ז לתשי"ז		
	תשט"ז	תשי"ז	בערך במחירים שוטפים	בכמות	במחיר
חקלאות (מוצרי ביניים)	81.1	97.8	20.6	16.1	3.9
תעשייה	70.5	87.7	24.4	16.9	6.4
הובלה	14.0	15.5	10.7	8.9	1.7
שירותים ציבוריים (מים וחשמל)	18.5	26.4	42.7	11.1	28.4
השקעות (פחת)	18.4	21.0	14.1	14.1	—
הממשלה	5.6	6.2	10.7	10.0	—
שירותים	3.1	3.6	16.1	5.5	10.0
יבוא	49.8	55.1	10.6	3.8	6.5
סך הכל	261.0	313.3	20.0	12.8	6.4

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, משרד החקלאות ומקורות אחרים.

מגמה זו של צמצום יחסי בתשומת העבודה, מתגלית בפעולות רבות של המשק החקלאי, החל בהגדלת ההשקיה והדישון, הבאה לאזן את השפעת צמצום העבודה על היבולים, וכלה בהשקעות במכונני חליבה משוכללים או בהשקעות אחרות במיכון.

התפתחויות אלה מביאות, אמנם, לעליית התפוקה הממוצעת ליום עבודה, אך זו אינה זהה עם עלייה בפריון העבודה והייצור. אם כי יש להניח שגם בפריון חלה עלייה, כתוצאה מגידול בהספק העבודה הממוצע ובייעול הניהול המשקי, הרי אין נתונים מספיקים למדידתו בהיקף כולל. שטח העיבוד החקלאי גדל ב־3.4 אחוזים והגיע בתשי"ז ל־3.8 מיליון דונם. חלק ניכר מתוספת שטחי העיבוד הינו קרקע שהוכשרה באזור המיובש של החולה, באזור ההרים ובמישור, אך מרבית שטח העיבוד הנוסף באה מהגדלת הניצול של קרקעות המעובדות באופן בלתי סדיר. עם זאת, אפשר שחלק ניכר מהעלייה נובע מתנודות במידת המהימנות של הנתונים הסטטיסטיים. תוספת שטח העיבוד בשנים האחרונות היא קטנה יחסית, כיוון שהיא כרוכה בהשקעות גדולות בהכנסת שטחי קרקע נוספים לעיבוד.

בשטח הבעל חל גידול מועט בלבד, לעומת עלייה של כ־12 אחוזים בשטח השלחין, כך שגידול שטח העיבוד הכללי משקף עלייה גדולה יותר בכושר הייצור החקלאי של הקרקע. שטחם של גידולי־תעשייה־בעל עלה ב־13 אחוזים בערך, בעיקר כתוצאה מהרחבת שטח החמניות והטבק. בשטח של יתר גידולי הבעל לא חלו שינויים ניכרים, אם כי חלו שינויים בתוך השטחים; מטעי בעל הפכו למטעים מושקים, מטעים בלתי ראויים לעיבוד נעקרו ואחרים ניטעו במקומם. שטח השעורה קטן בעוד ששטח תבואות הקיץ גדל. כן חל גידול בשטח המועבר לשלחין.

מבין שטחי השלחין חלה עלייה גדולה בעיקר בשטח תבואות הקיץ והמספוא ובשטח המטעים, במיוחד בפרדסי פרי הדר. כן חלה הרחבה בשטח הבוטנים וסלק הסוכר.

צריכת המים בחקלאות גדלה, לפי אומדן מוקדם, ב־70 מיליון מטרים מעוקבים בערך בשנת תשי"ז — עלייה של כ־11 אחוזים. עיקר תוספת המים באה ממפעלי "מקורות"; מקו ירקון־נגב, ממפעלי הגליל המערבי, הקישון, הגליל המזרחי, ומפעלים אזוריים שונים.

הגורם העיקרי להגברת צריכת המים הוא הרחבת שטחי השלחין. תוספת ההשקיה חלה, בדרך כלל, באזורים של מים יקרים יחסית. הגידולים הנוספים בשטחים אלה צורכים בממוצע כמויות מים הנמוכות מן הממוצע הארצי. מאחר שגם חלוקת הגשמים על פני עונות השנה היתה טובה, ירדה צריכת המים הממוצעת לדונם במידת מה, אך אין לראות בירידה זו תופעה מתמדת, כיוון שהמטעים הצעירים ששטחם גדול יחסית, עתידים להגביר את צריכת המים שלהם.

הגידול הרב שחל, לפי אומדן, בקניית המספוא מיבוא ובתפוקה המקומית של גרעיני המספוא, לא שימש כולו לצריכת בעלי החיים במשך השנה הנסקרת. חלק גדול למדי ממנו נשאר במלאי היצרנים. בתחילת תשי"ז חלה עלייה גדולה במחירי המספוא, לרגל ההפסקה שחלה ביבוא לאחר מבצע סיני. תוך ציפייה להמשך עליית המחיר נמנעו חקלאים, שהיה ברשותם מלאי גרעיני מספוא משנת תשט"ו, מלמכרו. מאידך, המחירים הגבוהים גרמו לכך, שהממשלה תזרו יבוא גדול כדי להוריד את המחירים בשוק. מאחר שגם שנת תשי"ז היתה שנת יבולים גבוהים, הביאו כל הגורמים הללו לידי עלייה גדולה במלאי הגרעינים.

שינויים ניכרים חלו גם בתשומת חומרי ההדברה, בעיקר עקב הגברת ריסוס שדות הכותנה,

השטח המעובד, תשט"ז-תשי"ז

(אלפי דונמים)

תשט"ז	תשי"ז	אחוז העלייה או הירידה (—) מתשט"ז לתשי"ז
ב ע ל		
גידולי תעשייה	111.5	126.1
גידולי מספוא וגרעינים	2,196.5	2,174.0
ירקות, תפוחי אדמה ומקשה	84.1	85.5
מטעים	230.0	230.0
שונות	72.9	79.4
הכנת שטח לשלחין	25.0	30.0
סך הכל	2,720.0	2,725.0
ש ל ח י נ		
הדרים	220.0	247.0
מטעים אחרים	110.0	123.0
גידולי מספוא וגרעינים	240.1	306.0
ירקות, תפוחי אדמה ומקשה	196.5	192.9
גידולי תעשייה	102.7	116.3
בריכות	40.0	40.0
שונות	70.7	74.8
סך הכל	980.0	1,100.0
סך הכל כללי	3,700.0	3,825.0

המספר: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

ובתשומת צינורות השקייה ואביזריהם, כתוצאה מהגדלת קצב הנחת רשתות השקייה. הירידה שחלה, לפי אומדן, בקניית זרעים מיבוא, נובעת מהגדלת הייצור המקומי שלהם.

(ב) מחירי התשומה

מחירי תשומת חומרי הגלם והשירותים (פרט לשכר עבודה, ריבית ודמי חכירה) עלו, לפי אומדן, מתשט"ז לתשי"ז ב-6 אחוזים בערך בממוצע. גם מחירי התשומה שנקנתה מענפי משק אחרים (פרט למוצרי הביניים) עלו בשיעור דומה. ההוצאות על מיי-השקייה עלו בשנה הנסקרת באופן ניכר, בעיקר לרגל העלייה הגדולה יחסית

במחיר המים ובמיוחד של מי "מקורות" העלייה נגרמה כתוצאה מעליית מחירי ההפעלה והוצאות גבוהות יותר לבלאי ולהובלת המים במפעלי המים החדשים. עלייה גדולה חלה גם במחירי הדלק, עקב עליית מחירו לאחר מבצע סיני. במחירי השירותים חלה, לפי אומדן, עלייה בעקבות עליית השכר.

3. ההכנסות

ההכנסה הנוצרת בחקלאות¹ היתה גבוהה בשנת תשי"ז ב-19.5 אחוזים משהיתה בתשט"ז, והגיעה ל-318 מיליון ל"י. בהתאם לאומדן תשומת ימי העבודה, הגיעה ההכנסה שנוצרה ליום עבודה (לאחר ניכוי הריבית ודמי החכירה ששולמו לענפים אחרים) ל-10.3 ל"י ליום עבודה בממוצע, לעומת 9.0 ל"י ליום עבודה בשנת תשט"ז, היינו עלייה של 14 אחוזים. פחות ממחצית העלייה נגרמה על-ידי שינויים כמותיים בתפוקה ובתשומה והיתר עקב עליית המחירים. בניכוי העלייה במחירי הצריכה (ראה פרק ו', המחירים), עלתה ההכנסה הממשית ליום עבודה ב-5 אחוזים בקירוב. כיוון שיש להניח, שאומדן תשומת העבודה נוטה כלפי מעלה, אפשר לומר שהגידול בהכנסה מחקלאות בממוצע ליום עבודה, היה גדול מכך. על חלוקת ההכנסה החקלאית בין קבוצות החקלאים השונות ניתן ללמוד רק על פי נתונים חלקיים.

(א) מושבים חדשים

סקר על 68 משקים (44 "משקי חלב" ו-24 "משקי שדה") ב-7 מושבי עולים, שנערך ע"י הפקולטה לחקלאות של האוניברסיטה העברית בשנת תשי"ז, מגלה כי ההכנסה השנתית הנקייה מהמשק החקלאי הגיעה ל-2,570 ל"י בממוצע. ב"משק חלב" היתה ההכנסה הנקייה גבוהה בממוצע ב-70 אחוז מההכנסה הנקייה הממוצעת של "משק שדה" (ראה לוח ט' 6).

סקר זה אינו מייצג את כל מושבי העולים, משום שנכללו בו המשקים המתקדמים ביותר במושבי העולים, בגלל הצורך לקבל נתונים מהימנים. למרות זאת אפשר להניח, שההבדלים בין שני טיפוסים המשקים אופייניים בדרך כלל לכל מושבי העולים בהתיישבות החדשה, אם גם לא באותם השיעורים.

ההבדלים בין שני טיפוסים משק אלה והסיבות העיקריות להם הינם:

א. ההשקעות שנעשו עד שנת תשי"ז ב"משק שדה" היו נמוכות בהרבה מאשר ב"משק חלב", הן באופן מוחלט והן ביחס להיקפן המתוכנן (שטח השלחין ב"משק שדה" הגיע ל-22 דונם במקום 40 דונם כמתוכנן, בעוד שב"משק החלב" הוא הגיע ל-20 דונם כמתוכנן. מספר "משקי שדה" רכשו, אמנם, פרות בניגוד למתוכנן, אולם בממוצע היתה בהם פחות מ"יחידת בקר" אחת למשק, בעוד שב"משק החלב" היו כארבע יחידות למשק). הבדל זה בהשקעות הוא בחלקו תוצאה מהגיל

¹ ההכנסה הנוצרת בחקלאות מתקבלת לאחר הפחתת ערך התשומה של חומרי הגלם והשירותים מערך התפוקה במחירי המשק. זוהי הכנסתם של גורמי הייצור בחקלאות – הון, קרקע ועבודה – בצורת ריבית, דמי חכירה שכר ורווחים.

התפוקה, התשומה וההכנסה במושבי עולים נבחרים, תשי"ז

(ל"ב)

אחוז ההבדל בין "משק חלב" ל"משק שדה"	ממוצע למשק		
	"משק חלב" **	"משק שדה" *	
+ 76	7.350	4.174	(1) התפוקה הגולמית
			(2) התשומה — פרט לעבודת משפחה
+ 81	4.344	2.406	ורibית על הון עצמי
+ 70	3.006	1.768	(3) ההכנסה הנקייה (1)–(2)
– 61	342	885	(4) ההכנסה מעבודות חוץ
+ 26	3.348	2.653	(5) סך כל ההכנסות (3)+(4)
+ 156	1.692	660	(6) ההכנסה ששימשה להשקעה
– 17	1.656	1.993	(7) ההכנסה הפנוייה לצריכה (5)–(6)
			ימי העבודה של בני המשפחה
+ 63	357	219	(8) במשק
– 74	38	143	(9) מחוץ למשק
9	395	362	(10) סך הכל
			ההכנסה הממוצעת ליום עבודה (ל"י)
+ 4	8.4	8.1	(11) במשק (8): (3)
+ 45	9.0	6.2	(12) מחוץ למשק (9): (4)
+ 16	8.5	7.3	(13) סך הכל (10): (5)

* משק המבוסס בעיקר על צמחי תעשייה ונידולי שדה אחרים.

** משק המבוסס בעיקר על רפת ומספוא.

המקור: "סקר המשקים המשפחתיים", הפקולטה לחקלאות, האוניברסיטה העברית.

השונה של המשקים, שכן "משקי השדה" הינם צעירים יותר, אך הוא תוצאה גם מהקצב האטי בביצוע ההשקעות מתקציב הסוכנות בשנים האחרונות ומהשוני במבנה המשק.

משום כך, ב"משק החלב" גדולות ההכנסות הנובעות מהון מהכנסות אלה ב"משק השדה".

ב. "משק השדה" יכול היה לספק לבני המשפחה רק כ־60 אחוז מימי העבודה שסיפק "משק החלב", בגלל ההיקף המצומצם של נכסי הייצור ב"משק השדה" ובגלל תקופת הגידול הארוכה יחסית הדרושה לצמחי התעשייה. מאידך חייב היה "משק השדה" להעסיק יותר עובדים שכירים

בעבודות עונתיות (איסוף יבולים). משום כך נאלץ החקלאי ב"משק השדה" לחפש עבודה מחוץ למשקו בשכר נמוך. יחסית, במשך תקופה ארוכה יותר משנאלץ לעשות זאת החקלאי ב"משק החלב".

ג. כתוצאה מהרווחיות הגדולה, יחסית, של הרפת (בעיקר בהשפעת מחירי הבשר הגבוהים), היתה ההכנסה הנקייה הממוצעת ליום עבודה במשקי המדגם, באותם ימי העבודה שהמשק סיפק, גבוהה במקצת ב"משק החלב" משהיתה ב"משק השדה", אך בגלל המשמעות הסטטיסטית המוגבלת של הפרש זה, אין לומר שאכן הוא אופייני לכל מושבי העולים.

ד. ההפרש בשכר מעבודות חוץ נובע, כפי הנראה, מהעובדה שב"משקי החלב", הנמצאים באזור החוף, היו עבודות החוץ עבודות מקצועיות בדרך כלל, בעוד שב"משקי השדה", הנמצאים בדרום ובנגב, היו אלה על פי רוב עבודות חקלאיות ועבודות דחק ששכרן נמוך יותר. ה. המיקום הגיאוגרפי השונה של המשקים גרם לכך שהוצאות הייצור גבוהות יותר ב"משקי השדה", עקב ריחוקם הרב יותר ממרכזי השיווק ועקב תנאי טבע גרועים יותר (פחות משקעים, מים יקרים יותר) המשפיעים לרעה על היבולים.

ו. החיסכון המושקע במשק הגיע ל-25 אחוזים מההכנסה הנקייה ב"משקי השדה" וליותר מ-50 אחוז ב"משקי החלב". לרגל הכדאיות הרבה בייצור בשר לעומת גידולי השדה, הרצון לצמצם את עבודות החוץ, ובהעדר אמצעי ייצור מספיקים, מושקע חלק גדול מההכנסה הנקייה ב"משק החלב" בגידול בני-בקר. כתוצאה מכך נמוכה ההכנסה הפנויה לתצרוכת במשקים אלה, מההכנסה הפנויה לתצרוכת ב"משקי השדה", אשר גם הם השקיעו חלק מהכנסתם ברכישת בעלי חיים, אולם כנראה, מאחר שטרם היו להם רפתות וידע מקצועי מתאים — היה היקף ההשקעה נמוך יותר.

(ב) קיבוצים חדשים

הנתונים לגבי מצב ההכנסות בקיבוצים החדשים הם מועטים ביותר. מתוכניות המשק של חמישה משקים קיבוציים צעירים, הנתונים להדרכה מלאה של מחלקת ההתיישבות של הסוכנות היהודית, שנערכו על-ידי המדור לתכנון המשק, מתברר שההכנסה הנקייה הממוצעת ליום עבודה במשקים אלה בשנת תשי"ז הגיעה ל-12 ל"י והיא לא היתה גבוהה משהיתה בשנת תשט"ז. נתונים אלה משקפים את המצב הקיים במשקים, שמצבם היה קשה במיוחד, בגלל תנאי טבע או גורמים חברתיים. אין ללמוד מכאן שכך היה מצבם של כל הקיבוצים הצעירים, שכן כתוצאה מההדרכה האינטנסיבית של הסוכנות היהודית, חל בהם שיפור מסוים בהכנסות. אך ניתן לשער, כי ההכנסה הנקייה בקיבוצים הצעירים האחרים, אשר תנאיהם נוחים יותר, אינה נופלת מזו שבמשקים אלה.

(ג) יישובים ותיקים

לגבי ההכנסות במושבים ובקיבוצים מבוססים וכן בצורות יישוב חקלאי אחרות, אין ברשותנו כל נתונים לשנת תשי"ז. הנתונים לשנת תשט"ז על הכנסותיהם של המושבים המבוססים יכולים ללמד על הפער הקיים בינם לבין המשקים החדשים. מדגם של 70 משקים, הנמצאים במושבים מבוססים, שנערך במסגרת "סקר המשקים

המשפחתיים" מטעם הפקולטה לחקלאות של האוניברסיטה העברית, נתן את המימצאים המופיעים בלוח ט'7.

לוח ט'7

ההכנסות במשק מבופם במושב (ממוצע), תשט"ז

(ל"י)

23.500	התפוקה הגולמית השנתית
16.900	התשומה
6.600	ההכנסה הנקייה
	ההכנסה הנקייה ליום עבודה
13.1	(של בעל המשק ובני משפחתו)

ה מקור: "ספר חמששים המשפחתיים", הפקולטה לחקלאות, האוניברסיטה העברית.

ההשקעה הגולמית בחקלאות (כולל השקעות במפעלי המים) הסתכמה בשנת 1957, לפי אומדן, ל"י למשק. ההכנסה השנתית הנמוכה ביותר היתה במשקים מטיפוס "לול-ירקות" והגיעה ל-4,900 ל"י, אך ההכנסה הנקייה ליום עבודה של בני המשפחה במשקים אלה היתה דומה לזו שבמשק מטיפוס "לול-רפת" והגיעה ל-13 ל"י בערך. הבדלים אלה מושפעים בעיקר מאיזון רב יותר בלוח העבודה השנתי במשקים המבוססים על בעלי חיים. מאחר ששנת תשי"ז היתה שנת ברכה, ותנאי החליפין השתנו בה לטובת החקלאות, אפשר להניח שההכנסות של משקים אלה בשנה זו לא היו נמוכות משהיו בשנת תשט"ז.

4. ההשקעות

(א) היקף ההשקעות

ההשקעה הגולמית בחקלאות (כולל השקעות במפעלי המים) הסתכמה בשנת 1957, לפי אומדן, ב-158 מיליון ל"י לעומת 133 מיליון ל"י ב-1956 (ראה לוח ט'9). גידול זה ב-19 אחוזים נובע מעליית מחירים של כ-7 אחוזים ועלייה ממשית של 12 אחוזים בקירוב. ההשקעות במשקים חקלאיים עלו, יחסית, יותר מאשר עליית ההשקעות במפעלי הפיתוח הציבוריים (ייעור, מפעלי מים, ניקוז וכדומה).

1. ההשקעות במשקים חקלאיים ומניעיהן

ההשקעות במשקים החקלאיים עלו ב-21 אחוזים בקירוב, והעלייה בחלקה הגדול נובעת מעלייה ריאלית ובחלק מועט מעליית מחירים. הגידול היחסי הרב ביותר חל בהשקעות בבעלי

¹ מספר מתוקן.

חיים. מספר הפרות החולבות במשק היהודי גדל מ-40 אלף ל-44 אלף וההשקעות ברפת החלב הסתכמו ב-14 מיליון ל"י בערך. גם בלול חל, לפי אומדן כללי, גידול רב בהשקעות, שהסתכמו ב-18 מיליון ל"י בערך. כן היתה הרחבה ניכרת בהשקעות בהתקנת רשתות השקייה. נטיעת עצי פרי הורחבה ב-14 אחוזים באופן ריאלי לעומת השנה הקודמת ולמעלה ממחצית התוספת היתה בהדרים.

בהשקעות אחרות במשקים חקלאיים היתה ירידה ריאלית קלה, בעיקר עקב היבוא המוקטן של מכוונות חקלאיות בשנת 1957. מספר טרקטורי הוחל, המתאימים בעיקר לעבודות בתנאים אכסטנסיביים ובקרע בתולה, ירד ב-1957 עקב ההתבלות שלא הודבקה על-ידי יבוא טרקטורים חדשים. מצד שני, גדל מספר הטרקטורים האופניים המתאימים במיוחד לעיבוד שטחי שלחין ומטעים. מספר הקומביינים עלה ומספר המכשירים לא השתנה.

לוח ט' 8

המכוונות החקלאיות, 1956-1957

המספר בסוף 1957	היבוא במשך 1957 *	יצוא משימוש ב-1957	המספר בסוף 1956 **	היבוא במשך 1956 *	
					טרקטורים
1,550	50	130	1,630	100	זחל
3,150	100	20	3,070	750	אופניים
4,700	150	150	4,700	850	סך הכל
940	90	46	896	107	קומביינים
660	50	50	660	60	מכשירים

* כולל שינויים במחסני הסוכנות היהודית.

** מספרים מתוקנים.

ה מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ומשרד החקלאות.

ההשקעות בבתי אריזה להדרים צומצמו, כיוון שהושלמו בתי האריזה המרכזיים שנבנו בשנים קודמות. מאידך, יש להניח שבוצעו השקעות נרחבות במבני משק, כגון: אסמים, ממגורות, מבני תחמיץ וכו' שמימדיהם טרם נאמדו.

המניעים העיקריים לתוספת (הגולמית) של נכסי ייצור במשק החקלאי הם: (א) העסקת גורמי ייצור מובטלים, בעיקר כוח אדם, כתוצאה מהרחבת ההתיישבות והקליטה ועקב התבלות נכסי הייצור במשק; (ב) רווחיות הייצור, כתוצאה מהתפתחות מחירי המוצרים המוגמרים, מגידול פריון העבודה והייצור (עקב חידושים מדעיים, טכניים ועוד) וממתן אשראי זול.

מניעים אלה, ששיעור השפעתם אינו קבוע משנה לשנה, פועלים בחקלאות היהודית בישראל כמעט מראשיתה (ובמיוחד מאז קום המדינה), בעוצמה רבה, תנאי האינפלציה בתקופה ממושכת מזה, והקצאת אמצעי מימון ממקורות ציבוריים בתנאים נוחים מזה, חיזקו גורמים

אלה. כתוצאה מכך ועקב רמת החיים הגבוהה של החקלאי, יכול המשק החקלאי היהודי בישראל להיחשב כאחד המשקים האינטנסיביים ביותר בעולם מבחינת השימוש בהון. נראה שבשונה הנסקרת יש לציין במיוחד את רווחיות הייצור ובעיקר את תנודות המחירים. שכן לגבי האשראי מתקציבי ההתיישבות ומתקציב הפיתוח קיים בלאו הכי עודף ביקוש ומימדי ההשקעות המבוצעות באמצעותו תלויים באופן ישיר באפשרויות התקציביות.

לוח ט' 9

אומדן ההשקעות בחקלאות (מחירים שוטפים), תשט"ז-תשי"ז

תשט"ז *			תשי"ז		אחוז העלייה מתשט"ז לתשי"ז	
מיליוני ל"י	אחוזים	מיליוני ל"י	אחוזים	בדרך במחירים שוטפים	בכמות	במחיר
ההשקעות במשקים חקלאיים						
19	14	23	15	21.1	14.0	6.5
11	8	15	9	36.4	35.1	1.5
47	36	55	35	17.0	9.1	7.8
סך הכל						
77	58	93	59	20.8	13.9	6.6
ההשקעות במפעלי פיתוח ציבוריים						
41	31	46	29	12.2	5.7	6.6
15	11	19	12	26.7	19.2	6.5
סך הכל						
56	42	65	41	16.1	9.3	6.6
סך כל ההשקעות						
133	100	158	100	18.8	12.0	6.6

* מספרים מתוקנים.

** כולל השקעות בבנייני משק, ציוד, בעלי חיים ודיוג.

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. משרד החקלאות, הקרן הקיימת לישראל, משרד העבודה, "מקורות" והחשב הכללי במשרד האוצר.

2. השקעות במפעלי פיתוח ציבוריים

הסכומים המושקעים במפעלי פיתוח ציבוריים עלו ב־16 אחוזים בקירוב, והעלייה הריאלית היתה 9 אחוזים. בנכסי השקעה שנוצרו בחקלאות: גיקוז, שימור קרקע והכשרתה וכן ייעור, חלה עלייה ריאלית של כ־19 אחוזים, לאחר שבמסגרת הפעולות להגברת התעסוקה מומנו

על ידי משרד העבודה יותר עבודות דחק (במיוחד בהכשרת קרקע ובייעור). גם ההשקעות של הקרן הקיימת לישראל ושל משרד החקלאות בשימור קרקע ובמרעה טבעי גדלו. יותר ממחצית ההשקעות במפעלי הפיתוח הציבוריים הושקעו בתשי"ז, כמו בתשט"ז. על ידי חברת "מקורות" ויתר ההשקעות בוצעו במפעלי השקיה אחרים ובמפעלי ניקוי, כולל עבודות תה"ל (תכנון המים לישראל). רוב הסכומים הוקדשו למפעלי המים הגדולים: מפעל המים הארצי, תעלת הירדן ומפעלי מים אזוריים, וכן להשקעות בפיתוח אזור החולה המיובש.

(ב) מימון ההשקעות

המקורות הציבוריים סיפקו, לפי אומדן, 59 אחוזים מהמימון שנדרש להשקעות בחקלאות בשנת תשי"ז בעוד שבשנת תשט"ז סיפקו מקורות אלה כ-70 אחוז מהמימון הדרוש. יתרת המימון באה ממקורות אשראי בנקאי, מסחרי ואחר, בדרך כלל קצר מועד, וכן מאמצעיהם של החקלאים, מחסכונותיהם השוטפים ומקרנות הפחת של הונם העצמי.

לוח ט' 10

אומדן מקורות המימון של ההשקעות בחקלאות, תשט"ז-תשי"ז

תשי"ז		תשט"ז *		
אחוזים	מיליוני ל"י	אחוזים	מיליוני ל"י	
59	93	70	93	מוסדות ציבוריים **
41	65	30	40	מקורות אחרים ***
100	158	100	133	סך הכל

* מספרים מתוקנים.

** הממשלה, הסוכנות היהודית, הק"ל, בנק החקלאות לישראל.

*** כולל החקלאים — מחסכונ שוטף ופחת של הון עצמי; אשראי קצר מועד — בנקאי ומסחרי. המקור: מחלקת ההתיישבות של הסוכנות היהודית וכן מקורות המצוינים בלוח ט"ז.

השינוי בהרכב היחסי של מקורות המימון הוא תוצאה מן העובדה שהתקציבים הציבוריים לא הורחבו וכן מפני שחלק ניכר מתוספת ההשקעות לא נכלל במסגרת ההשקעות המועדפות על-ידי מדיניות הפיתוח החקלאי, ומשום כך הוא לא זכה לעידוד על-ידי אשראי נוח מתקציב הפיתוח. המוסדות הלאומיים והממשלה השקיעו בחקלאות (לפי אומדן ארצי) — בהלוואות ובהשקעות ישירות — כ-93 מיליון ל"י. כמחצית מסכום זה הושקעה במשקים החקלאיים עצמם והמחצית הנותרת הושקעה במפעלי הפיתוח הציבוריים: מפעלי השקיה וניקוי, ייעור והכשרת קרקע. הלוואות למשקים החקלאיים מתקציב הפיתוח הממשלתי ניתנו לשם השקעה במטעים (בעיקר הדרים) ולמבני משק וציד. מיעוטן ניתן לדיוג, לבעלי חיים ולמטרות שונות אחרות. השקעות הסוכנות היהודית במשקים החקלאיים — רובן הלוואות לזמן ארוך במסגרת התקציב

ההתיישבותי — שימשו להשלמת הקמתם וביסוסם של היישובים החקלאיים החדשים. ההשקעות הגדולות היו במבני משק וצידוד, בסידור רשתות השקיה, במטעים ובבעלי חיים. הנתונים אינם מאפשרים לאמוד את הרכב המימון מהמקורות האחרים, שעל החקלאי היה לגייסם. אולם, המחקרים הנזכרים לעיל ומחקרים אחרים על מצבם של המשקים החקלאיים לסוגיהם, מרמזים על כך, שבמושבים (הוותיקים והצעירים כאחד) גדול חלקו של המימון מהון עצמי מאשר בקיבוצים ככלל, ויש לחשוש שלא היה לקיבוצים בשנה האחרונה (וייתכן שגם בשנים קודמות) שום חיסכון ממשי.¹ הסיבות להבדלים אלה טרם נחקרו במידה ראויה, אולם ביניהן בודאי אפשר למנות את היסוסו הרב יותר של בעל המשק הבודד לעומת גוף שיתופי כמו הקיבוץ, להיכנס להתחייבויות כספיות גדולות. נוכח העדר אמצעי ייצור במידה מספקת ביחס לכוח העבודה שברשותו, מוכרח בעל המשק הבודד לחסוך ולהשקיע בתוספת נכסי ייצור בזמן שהקיבוץ מצליח לרוכשם באשראי. כן קיימים גורמים אחרים, כגון חוסר מגע עם מקורות בנקאיים ומסחריים ובעיות של המצאת בטחונות מתאימים, המקשים על בעל המשק הבודד לעומת הקיבוץ, להרחיב את האשראי העומד לרשותו.

ההשקעות של החקלאים מחסכוניותיהם, בוצעו בחלקן הגדול בעבודה עצמית, בהרחבת גידול הברק, הלול והמטעים, וכן במתקנים ובציוד המשלימים השקעות אלה. במקרים רבים, במיוחד במשקים חדשים (בהם היקף העבודה האפשרית עם גורמי הייצור הקיימים במשק הינו מצומצם יחסית), דוחף חוסר תעסוקה אלטרנטיבית להשקעות, במיוחד להשקעות בהן רב משקלה של העבודה.

ההשקעות במפעלי הפיתוח הציבוריים מומנו ע"י המוסדות הציבוריים, בחלקן כהשקעות ישירות, כגון: השקעות בייצור, הכשרה ושימור קרקע, הנשארות בבעלותם של המוסדות וכן במניות של חברת "מקורות" וחברת "רשות פיתוח החולה", ובחלקן כהלוואות למפעלי מים אזוריים, ל"מקורות" וכדומה.

5. האשראי לזמן קצר

(א) היקף האשראי הבנקאי

מסוף שנת 1956 עד לסוף שנת 1957 הורחב האשראי הבנקאי לזמן קצר לחקלאות ב-16.7 מיליון ל"י, מ-95.3 מיליון ל"י ל-112.0 מיליון ל"י, היינו עלייה של כ-17 אחוזים. מרבית התוספת באה מאמצעי המוסדות הבנקאיים, שהגדילו את האשראי לחקלאות ב-14.7 מיליון ל"י (מ-76.4 מיליון ל"י ל-91.1 מיליון ל"י), המהווים תוספת של כ-19 אחוזים. רק כעשירית התוספת, שבאה מאמצעי המוסדות הבנקאיים, מקורה באשראי שניתן על-ידם במסגרת הוראות הנפח והנזילות, ואילו רוב התוספת ניתנה על-ידי המוסדות הבנקאיים לפי שחרורים ממסגרת הנפח והנזילות, שאושרו על-ידי בנק ישראל.

¹ יש להגיש את חוסר האפשרות לנתח כראוי את הפעילות הכלכלית של הקיבוצים עקב השיטה המיוחדת של ניהול החשבונות בהם, המייחסת משמעות שונה למושגים הכלכליים המקובלים — "הוצאות עבודה", "גירעון" וכדומה, והכורכת יחד את הפעולות היצרניות והצרכניות.

האשראי שניתן על ידי המוסדות הבנקאיים שלא מאמצעיהם גדל ב-2 מיליון ל"י בערך, היינו בשיעור של 11 אחוזים בערך, רובו ככולו מפקדונות הממשלה מתוך תקציב הפיתוח. סך הרחבת האשראי לזמן קצר לחקלאות, שבנק ישראל אפשר על-ידי שחרור המוסדות הבנקאיים מהוראות הנפח והנוזילות ועל-ידי נכיון משנה, הסתכם ב-12.9 מיליון ל"י והיווה כ-77 אחוזים מתוספת האשראי הבנקאי לזמן קצר לחקלאות בשנה הנסקרת. מלבד מקורות האשראי הבנקאי קצר המועד הנ"ל, קיבלה החקלאות אשראי בנקאי בעקיפין, אשר ניתן למפעלים המספקים חומרי גלם לחקלאות (בית החרושת לדשנים וחומרים כימיים, מפעלים לייצור חומרי הדברה ו"מקורות"), למפעלים המעבדים חומרי גלם חקלאיים (בתי החרושת למוצרי מזון) ולמוסדות לשיווק תוצרת חקלאית, המעבירים אשראי זה ליצרנים החקלאיים למשך תקופת הייצור. כן מקבלים החקלאיים, "אשראי מסחרי" מספקים שונים של חומרי גלם

לוח ט' 11

יתרות האשראי הבנקאי לחקלאות, 1956-1957

(מיליוני ל"י)

(סוף התקופה)

העלייה או הירידה (—) מסוף 1956 לסוף 1957		1957	1956	
מיליוני ל"י	אחוזים			
(1) אשראי בלתי מוכווני				
האשראי במסגרת הוראות הנפח והנוזילות				
27.7	8.0	36.9	28.9	על-ידי הבנקים (1.1)
-56.8	-6.7	5.1	11.8	על-ידי האגודות השיתופיות (1.2)
3.2	1.3	42.0	40.7	סך הכל (1.1)+(1.2)
(2) אשראי מוכווני				
(2.1) האשראי בהתאם לשחרורים מהוראות הנפח והנוזילות				
21.8	5.8	32.4	26.6	על-ידי הבנקים (2.1.1)
83.5	7.6	16.7	9.1	על-ידי האגודות השיתופיות (2.1.2)
-5.6	-0.5	8.4	8.9	נכיון משנה בבנק ישראל (2.2)
(2.3) מפקדונות הממשלה במוסדות בנקאיים — אשראי להון חוזר				
25.0	2.5	12.5	10.0	
28.2	15.4	70.0	54.6	סך הכל (2.1) עד (2.3)
17.5	16.7	112.0	95.3	סך כל יתרות האשראי לחקלאות (1)+(2)
19.2	14.7	91.1	76.4	מזה: מוסדות בנקאיים בלבד (1)+(2.1)

המקור: בנק ישראל.

לחקלאות. אך בעוד ששער הריבית של האשראי המועבר על ידי המוסדות הנזכרים תחילה, הינו רובו ככולו בגבולות השער החוקי, ישנם מקרים לא מעטים, בהם הריבית הנגבית על ידי חלק מהאחרונים עולה על הריבית החוקית המכסימלית של 10 אחוזים לשנה, בדרך כלל בצורה מוסווית של גביית מחיר גבוה יותר בעד הסחורה. אולם, אין המחקרים והנתונים הסטטיסטיים הקיימים מאפשרים לאמוד עתה את השינויים בהיקף האשראי ממקורות אלה. כן אין הם מאפשרים לבחון את השינויים בהיקף "האשראי נטו" שנוסף לחקלאות, לאחר שאין הם מתחשבים באשראי שהחקלאות עצמה נתנה לסקטורים אחרים בשעת מכירת התוצרת החקלאית או כמקדמות על חשבון אספקת חומרי גלם.

(ב) הרכב השימוש באשראי הבנקאי

האשראי הבנקאי, שניתן בהכוונה על-ידי בנק ישראל ומשרד החקלאות, היה 62.5 אחוזים מכלל האשראי הבנקאי לחקלאות בסוף 1957, לעומת 57.3 אחוזים בסוף שנת 1956, מאחר שכאמור, הורחב האשראי הבנקאי שניתן במסגרת הוראות הנפה והנזילות בשיעור מצומצם יותר. ההרחבה הגדולה ביותר במסגרת האשראי המוכוון, חלה באשראי שניתן בסוף השנה לפרדסנות בקשר למימון היבוא של חומרי אריזה. כן חלה הרחבה ניכרת באשראי שניתן לבוטנים ולפלחה, עקב מימון מלאי גדול יותר של בוטנים ועקב הגדלת שיעור המפרעות בפלחה. האשראי שניתן לכותנה הורחב אך במעט, לאחר שבשטח הגידול חל צמצום, אולם נדרש אשראי נוסף למימון אחסון יכול הכותנה, שהיה גדול יותר. במימון האחסון של כותנה היה מושקע בסוף 1957 אשראי "מוכוון" בסכום המגיע ל-90 אחוז מערכו של המלאי שהסתכם ב-9 מיליון ל"י. ירידת מה חלה באשראי הבנקאי, שניתן לארגוני הקנייה, אולם הממשלה נתנה להם אשראי בסכומים ניכרים בקשר לקניית מספוא.

גם בשנה הנסקרת הוכוונה תוספת האשראי בעיקר לענפים המשפרים במידה רבה יותר את מאזן התשלומים, אם גם אי אפשר היה להתעלם מחשיבותם של יתר הענפים להכנסתו של החקלאי, ונמשך מתן אשראי גם למימון ייצור הגרעינים, המספוא ותפוחי האדמה (לזריעה ולאיסוס). מפאת הוצאות הייצור הגבוהות יותר, בדרך כלל, בהתיישבות החדשה, היו המפרעות שניתנו להם לפלחה גבוהות במקצת מאלה שניתנו למתיישבים ותיקים.

האשראי ניתן בדרך כלל בצורת מפרעות למגדלים, אשר בתוספת אשראי הניתן להם באמצעות מפעלי הדשנים וספקי חומרי ההדברה והמים, מכסות במספר גידולים כמעט את כל הוצאות הייצור והחזקת המלאי של התוצרת המוגמרת.

(ג) מצב הנזילות במשק החקלאי

בהשוואה למצב בשנת תשט"ז, נראה שחל שיפור מסוים במצב הנזילות הכספית של החקלאים. שינוי זה הוא תוצאה מיחס נוח יותר והתאמה רבה יותר בין עומס התשלומים שהיה מוטל על החקלאים לבין מקורותיהם הכספיים.

המחקרים והנתונים הסטטיסטיים הקיימים אודות המשק החקלאי, אינם מאפשרים להוכיח עובדה זו בוודאות על-ידי ניתוח המצב הכספי, הדרוש כדי לקבל תמונה על זרמי הכספים,

מקורותיהם וייעודיהם. מניתוח כזה ניתן ללמוד על הגורמים שהשפיעו על המצב הכספי ועל משקלם היחסי. באופן כללי ביותר אפשר לומר, שלהקלה במצב הכספי גרמו (לא לפי סדר החשיבות), הגדלת האשראי הבנקאי לזמן קצר, תוספת אשראי לזמן ארוך להמרת חובות קצרי מועד ("קונברסיה"), תוספת אשראי לזמן ארוך ממקורות ציבוריים למימון השקעות והגידול בהכנסות, שעלו על ההוצאות לפירעון חובות, להשקעות ולייצור השוטף.

האומדנים המובאים לעיל על היקף ההשקעות מראים, אמנם, גידול ניכר בהשקעות, שמומנו ממקורות פרטיים, אולם נתונים אחרים, המתייחסים לחלק ניכר מן הקיבוצים, מורים על ירידה שחלה בהיקף ההשקעות בהם. מכאן שאפשר, כי צמצום קצב ההשקעות בקיבוצים, חוג חקלאי שמצבו הכספי בשנת תשט"ז היה מתוח יותר, היה גורם נוסף בשיפור המצב הכספי.

לוח ט' 12

יתרות האשראי הבנקאי מחוץ להוראות הנפה והנוילות (אשראי מוכוז),

1956-1957

(סוף התקופה)

המטרה	1956		1957	
	מיליוני ל"י	אחוזים	מיליוני ל"י	אחוזים
כותנה לסיבים	7.9	14.5	8.1	11.6
פרדסנות	7.3	13.4	11.3	16.1
ארגוני קנייה	7.4	13.6	7.1	10.2
פלחה	6.9	12.7	7.5	10.7
בוטנים	3.9	7.1	5.2	7.4
שונות	15.5	28.4	25.2	36.0
הלוואות להתיישבות החדשה *	5.6	10.3	5.6	8.0
סך הכל	54.5	100.0	70.0	100.0

* לתקופה של 1-3 שנים.